

УДК 502.7
© 2015

**О.В. ВАСИЛЮК,
Д.В. ШИРЯЄВА,**
наукові співробітники

Національний екологічний центр
України, м. Київ–
Інститут зоології
імені І.І. Шмальгаузена НАНУ,
м. Луганськ
E-mail: vasyliuk@gmail.com

СТАН МЕРЕЖІ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО
ФОНДУ В УМОВАХ
АГРАРНОЇ ХЕРСОНЩИНИ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ЙОГО РОЗВИТКУ

Доведено, що розвиток мережі природно-заповідного фонду можливий лише в комплексі зі збалансованим аграрним виробництвом, оскільки значна частина важливих природних територій для заповідання використовується в аграрній сфері. При цьому офіційна частка заповідності суттєво завищена і спотворює уявлення про наявний стан мережі ПЗФ. Визначено дійсну частку заповідного фонду Херсонщини та вказано шляхи перспективного розвитку заповідної справи в області.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, Херсонська область, охорона природи, біосферні заповідники, національні природні парки, охорона морських акваторій.

Природно-заповідний фонд України станом на 01.01.2014 займає 6,05 % від площі України та включає 8101 об'єкт. Існує практика встановлення на рівні законодавства певних показників заповідності. У 2000 році Законом України "Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 рр." передбачено збільшити заповідну площу ПЗФ України до 10,4 %. Водночас Закон України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" (2011) забороняє втрачання площ біологічного та ландшафтного різноманіття і ставить завдання сформувати екологічну мережу з площею природно-заповідного фонду до 10 % у 2015 році та до 15 % загальної території країни у 2020 році.

Якщо взяти до уваги надзвичайно високий рівень аграрного освоєння Херсонської області, то буде зрозумілим, що створення тут нових територій ПЗФ неминуче має охоплювати серед інших і сільськогосподарські землі, у тому числі й ті, що задіяні в аграрному виробництві. Сіножаті, пасовища, плавні, рисові чеки і т. ін. – усі ці території використовуються для виробництва або заготівлі

продукції в рамках господарського сектору і водночас є придатними для оселення багатьох видів флори та фауни, навіть рідкісних та ендемічних. Збалансоване господарське використання сільськогосподарських угідь та надання їм природоохоронного статусу можливе в умовах створення національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, а також заказників, режим яких передбачає ведення окремих видів господарської діяльності.

Таким чином, подальший розвиток природно-заповідного фонду Херсонської області має бути пов'язаний зі сталим веденням аграрного виробництва.

Метою нашого дослідження було визначити дійсний стан мережі ПЗФ Херсонської області та сформулювати пропозиції щодо її розширення. Адже, на нашу думку, офіційні уявлення про мережу ПЗФ області суттєво завищені, що заважає створенню нових природоохоронних територій.

Херсонська область – одна з найбільших в Україні за площею (28 461 км², сьоме місце). Мережа ПЗФ Херсонщини представлена 79 об'єктами загальною площею 224171,00 га,

складається з біосферних заповідників (2), національних природних парків (3), заказників (7 – загальнодержавного і 13 – місцевого значення), пам'яток природи місцевого значення (30), заповідних урочищ (10), парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (13) і дендрологічного парку загальнодержавного значення (1). Наявність на території області значної кількості об'єктів ПЗФ з найвищим охоронним статусом (два біосферних заповідники і три національних природних парки) відрізняє її від усіх інших. В області існує найдавніша охоронювана природна територія в межах України – біосферний заповідник “Асканія-Нова” (працює з 1874 р., початкова назва заповідника – “Чаплі”). Перші друковані роботи про розвиток мережі ПЗФ області відомі з 1928 року [1]. Проте більшість об'єктів (64 з 79, або 81 %) створені ще до отримання Україною незалежності: Постановами Ради Міністрів УРСР від 19.11.1974 р. № 500 та від 22.07.1983 р. № 311 і рішеннями облвиконкому від 03.03.1978 р. № 160/5 та від 19.08.1983 № 144/16. Для об'єктів ПЗФ місцевого значення частка “нових” об'єктів ще менша – 6 % (тобто 94 % об'єктів створено до 1993 року). Нашими дослідженнями складу ПЗФ Херсонщини визначено, що, попри перше враження про розвиненість мережі ПЗФ, насправді заповідних територій в області вкрай мало. Саме на цьому прикладі яскраво виявляється штучне завищення уявлень про якість мережі ПЗФ. Відомості про сучасний стан ПЗФ Херсонської області демонструють, що дії місцевих органів влади спрямовані на створення ілюзій про великі площі ПЗФ, завищену їх кількість, а також утворення об'єктів з низькою природоохоронною цінністю. Розглянемо декілька аспектів з досліджуваної проблеми.

1. Створення нових ПЗФ у межах інших.

Законодавство не виключає можливості створення об'єктів ПЗФ, до складу яких входять вже існуючі об'єкти, і така практика поширена. Створення одних об'єктів ПЗФ на базі інших закріплено у ст. 173У “Про ПЗФ”, згідно з якою біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків із включенням до їх складу територій і об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель. Більшість НПП створена на базі існуючих заказників і

пам'яток природи або в результаті реорганізації РЛП у НПП. На рівні Мінприроди регламентується необхідність включати існуючі об'єкти ПЗФ, що ввійшли до складу НПП, БЗ або РЛП, до складу його заповідної зони (наказ Мінприроди України від 29.12.2005 р. № 530 “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо складу та змісту Проектів організації територій установ природно-заповідного фонду України”). При цьому всі об'єкти та території ПЗФ, що ввійшли до складу інших територій ПЗФ Херсонщини, юридично не втрачають свого статусу і продовжують функціонувати. Причиною збереження статусу дрібних об'єктів ПЗФ при їх входженні у великі є унікальний охоронний режим кожного з об'єктів ПЗФ, прописаний положеннями про них. Отже, до розробки детального зонування території РЛП або НПП скасування дрібних ПЗФ стає нераціональним кроком, оскільки може призвести до створення на їх території значно м'якшого режиму, ніж майбутній режим РЛП, або й просто нового режиму, неприйняттого для ділянки.

Проте підрахунок загальної площі ПЗФ досі здійснюється за простим арифметичним принципом – шляхом підсумовування всіх площ ПЗФ області (відкидаючи факт дублювання площі). Тобто площа деяких ПЗФ потрапляє до загальної статистики двічі.

У Херсонській області 4 об'єкти ПЗФ загальною площею 48529,2 га входять до 3 більших об'єктів ПЗФ. Так, дендрологічний парк “Асканія-Нова” (183,2 га) і загальнозоологічний заказник “Асканійський” (17746 га) належать до складу Біосферного заповідника “Асканія-Нова” ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, ботанічний заказник “Ягорлицький” (30300 га) – до Чорноморського біосферного заповідника, а ботанічний заказник “Джарилгацький” (300 га) – до національного природного парку “Джарилгацький”. Згідно з листом Херсонської ОДА від 13.09.2013 р. № 525-6940/0/8/8-13/82/405 площа ПЗФ області становить 272700,2 га, що підраховано з ігноруванням факту дублювання площ.

2. Використання при обрахуванні частки ПЗФ області ділянок морських акваторій.

До складу території України включена сума площ усіх областей України, а також територія АР Крим, міст Київ та Севасто-

поль з урахуванням внутрішніх водойм та водотоків. При цьому морські акваторії не включаються до площі України і віднесені до територіальних вод України, до жодної з областей не відносяться і не входять до площі держави. Відповідно розміщені в акваторії території ПЗФ не відносяться до територій областей і не враховуються при обчисленні частки України, зайнятої природно-заповідними територіями. Наприклад, об'єкти ПЗФ, створені в акваторії Чорного моря, мають відповідно площу 402500,0 та 38500 га, але не впливають на частку заповідності.

Разом з тим території ПЗФ, які частково складаються зі суходолу і з акваторії, формально віднесені до областей, оскільки до областей віднесена площа їх суходільної частини. При обрахунку площі ПЗФ Херсонщини враховується вся площа напівсуходільних об'єктів ПЗФ (у тому числі й ділянок акваторії, не віднесених до площі областей). На нашу думку, сумарна площа ПЗФ адміністративної одиниці не може використовуватися для обрахунку її частки заповідності, адже призводить до відчутної похибки в офіційній статистиці.

Показовою є ситуація з неправильним обрахуванням площі ПЗФ саме у Херсонській області. Загалом площа ПЗФ Херсонщини становить 224171,16 га, з яких до складу Чорноморського біосферного заповідника віднесено 74971 га акваторії, до складу НПП “Азово-Сиваський” – 43685 га і НПП “Джарилгацький” – 2469 га. 18620 га заказника “Ягорлицький” входять до буферної зони ЧБЗ, тобто не віднесена до його території. Загальна морська акваторія ПЗФ Херсонщини становить 139745 га, тобто 62,3 % площі ПЗФ Херсонської області.

Усього у складі ПЗФ України обліковується 302950 га морських акваторій. Таким чином, 46,13 % всіх морських акваторій у складі ПЗФ України (у межах територіальних вод), розміщені в складі об'єктів ПЗФ Херсонщини.

3. Створення великої кількості незначних за площею (“точкових”) об'єктів. Практика створення незначних за площею територій ПЗФ поширена в усіх адміністративних одиницях України. Як правило, до таких об'єктів відносяться кургани, пам'ятні

або просто дуже старі дерева, унікальні геологічні утворення. У Херсонській області площу менше 1 га мають 24 об'єкти ПЗФ (20 ботанічних, 3 гідрологічних і 1 геологічна пам'ятки природи). Частина з них дійсно є унікальними об'єктами, інші – лише створюють оману значної кількості охоронюваних територій. Так, серед ботанічних пам'яток природи налічується 11 об'єктів з назвою “Дуб черешчатий”, з них 6 – знаходяться в 5-му кварталі Рибальчанського лісництва ДП “Збур’ївське ЛМГ” на незначній відстані між собою. Крім того, у тому ж 5-му кварталі розміщена ще одна ботанічна пам'ятка площею 0,5 га – “Куртина дубів”. Усі ці пам'ятки створені одним рішенням облвиконкому від 19.08.1983 р. № 441/16 і є окремими об'єктами ПЗФ, хоча доцільнішим уявляється створення на даній території цільного заповідного об'єкта. Сумарна площа точкових та дрібних об'єктів ПЗФ Херсонщини становить лише 0,0004 % від площі ПЗФ області, хоча за номінальною кількістю – це 30 % об'єктів.

4. Створення об'єктів ПЗФ на територіях із сумнівною природоохороною цінністю. До складу природно-заповідного фонду входять об'єкти, різноманітні за походженням та сучасним станом території. На превеликий жаль, в 1960–1980 рр. створення об'єктів ПЗФ нерідко мало винятково господарську мету і до складу ПЗФ потрапила певна кількість територій, які були незначними в природоохоронному аспекті [2]. Крім того, виявилось, що опис деяких існуючих об'єктів ПЗФ, поданий у науковому обґрунтуванні і положеннях про них, не відповідає дійсному стану та вигляду їх території [3]. Серед існуючих об'єктів ПЗФ у Херсонській області щонайменше 25 об'єктів (32 % від їх загальної кількості) мають цілком антропогенне походження: 13 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, 1 дендропарк та 10 ботанічних пам'яток природи, які є штучно насадженими. Деякі об'єкти (Голопристанський і Старозбур’ївський акацієві ліси, Деревостій акації білої) створені на основі акацієвих насаджень – біотопів, не характерних для природи Херсонської області, тобто вони не репрезентують типові або рідкісні для цієї місцевості ландшафти

та рослинні угруповання. Для інших об'єктів заявлені цінність та мета утворення не відповідають дійсності. Наприклад, ландшафтний заказник "Станіславський" створений, згідно з Положенням, з метою "...збереження унікального для півдня степової України в підзоні типчаково-ковилових степів ландшафту надлиманних степових лісових зсувів, а також усього комплексу рослинного і тваринного світу". При цьому 608 з 659 га площі даного заказника (92 %) знаходяться під водою (акваторія Дніпровського лиману), тобто не можуть виконувати заявлену функ-

цію охорони типчаково-ковилових степів.

Того ж часу, велика кількість степових ділянок, розміщених у регіоні, перебуває в статусі земель сільськогосподарського призначення; з цієї причини їй не розглядається як цінна природна територія, яка потребує заповідання. Хоча саме ці землі становлять основний потенціал збільшення частки заповідності Херсонщини. Важливо відзначити, що режим сінокосіння або помірного випасу є необхідною складовою для подальшого підтримання таких територій, як пасовищні екосистеми.

Висновки

1. Площа природно-заповідного фонду Херсонської області недостатня, при цьому замість її збільшення відбувається штучне завищення показників заповідності області. Дійсна заповідна площа Херсонщини становить 84426,16 га, тобто 2,96 %, а не 7,87, як це подає керівництво області.

2. Важливим кроком для виправлення ситуації є невідкладне, реальне збільшення площі ПЗФ Херсонської області. Рішенням від 22.03.2011 р. № 132 Херсонська обласна рада затвердила перелік цінних природних територій області, зарезервованих для заповідання. Це 6 об'єктів загальною площею 7055 га. Жоден з цих об'єктів досі не створений.

На Указ Президента України від 01.12.2008 р. № 1129/2008 "Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів", в області запроєктовано створення національного природного парку "Нижньодніпровський" (90075,88 га), ведеться робота над створенням заказників

"Миловська Балка" (3200 га), "Шилова балка" (760 га), "Озеро Соляне" (120 га); НПП "Кам'янська Січ" (20000 га). У процесі створення нових територій ПЗФ необхідно розглянути також можливість заповідання земель, що мають сільськогосподарське використання, оскільки такі території репрезентують унікальні оселища, збережені лише в межах категорії сільськогосподарських земель.

3. Для уникнення хибного розрахунку частки заповідності необхідно розробити і затвердити в належний спосіб методуку її обчислення. При цьому потрібно використовувати не сумарну площу всіх об'єктів ПЗФ області, а площу, отриману шляхом віднімання від сумарної площі ПЗФ площі морських акваторій, а також площ об'єктів ПЗФ, які просторово накладаються одна на одну.

4. Звернімо увагу, заповіданню підлягає не те, що заповідати найлегше, а передусім території, які репрезентують унікальні та добре збережені типові біотопи регіону, а також є місцем поширення видів, занесених до Червоної книги України.

Бібліографія

1. Проектований державний пісковий заповідник Дніпровського низу Херсонської округи / Г. Висоцький, С. Лавренко, Г. Махов, С. Рудницький // Охорона пам'яток природи України / За ред. О. Федоровського та Є.Лавренка. – Харків, 1928. – С. 1–10.
2. Природно-заповідний фонд Київської об-

ласті / [Василюк О., Костюшин В., Норенко К. та ін.]. – К.: НЕЦУ, 2012. – 338 с.

3. Ландшафтний склад природно-заповідного фонду Луганської області / О. Василюк, І. Балашов, М. Кривохижа [та ін.] // Заповідна справа в Україні. – 2012. – Вип 1–2. – С. 105–110.

Рецензенти – доктор біологічних наук, професор **Я.І. Мовчан**; відділ популяційної екології Інституту зоології імені І.І. Шмальгаузена НААНУ, кандидат біологічних наук **Н.С. Атамась**